

MIT KELT ÖRÖK KOVÁSZOD ...?

Gyurgyák János: *Magyar fajvédők*

■ Gyurgyák János egy eszmetörténeti trilógia utolsó kötetének nevezi *Magyar fajvédők* című munkáját. Az első kötet *A zsidókérdés Magyarországon* (Osiris, 2001), míg a második *Ezzé lett magyar hazátok* (Osiris, 2007) című könyve. „Némi túlzással azt is mondhatnám, hogy ezzel a kötettel végződik az a szellemi viaskodás, amelyet az elmúlt majdnem két évtizedben a magyar történelem általam intellektuálisan legizgalmasabbnak tartott és legnagyobb kihívást jelentő, ugyanakkor legszövevényesebb és szinte áttekinthetetlenül szerteágazó problémáival folytattam (magyar–zsidó együttélés, antiszemitizmus, magyar nemzeteszmé, nacionalizmus, nemzetiségi kérdés, magyar jobboldali hagyomány s annak megújítási kísérletei, végül most: magyar faj, magyar etnikum).” (7.) Gyurgyák konzervatív-liberális beállítottságát mindhárom eszmetörténeti kötet tükrözi, és az, hogy fel is vállalja világnézetét, szokatlanul közvetlenné teszi történeti munkáinak hangvételét. Szerinte a történet- és különösen az eszmetörténet-író olyan módon nyújthatja a leghitelesebb képet tanulmánya tárgyáról, ha saját kötődéseit nem leplezve igyekszik megérteni és megértetni az övével ellentétben álló ideákat is. Kritikusai bizonyos pontokon kétségbe vonják ezen elv gyakorlatba ültetésének sikerét, de végeredményben egyetértenek abban, hogy e témák történeti feldolgozásában Gyurgyák magasra tette a mércét.¹

Az első kettőnél – bár a terjedelem nem a legfontosabb kritérium egy kötet megítélésében – jelentősen karcsúbb könyv szerkezetében nem igazodik az előbbiekhöz. Igaz, a rendezőelv nem is származhat ugyanazon kérdéskörökből. A trilógia első kötetének első része a történeti közeget mutatja be, a második rész pedig az egyes szellemi-politikai irányzatoknak a zsidókérdéshez való viszonyulását veszi sorra. Utóbbival nem teljesen egyező, de hasonló rendszerre épül a második kötet. A harmadik már csak azért

sem alkalmazhat ilyen megközelítési módot, mert nem enciklopédikus jellegű, az előbbiekéhez mérhető átfogó témakörök helyett egy önálló irányzat képezi tárgyát. A kiemelt figyelmet az teheti szükségessé, hogy a fajvédelem helye a magyar eszmetörténetben nem egészen tisztázott. A könyv megjelenését követően készült interjúban Gyurgyák arra a kérdésre, hogy műveiből miért maradtak ki a baloldal – szintén létező – eszmetörténeti dilemmái, így válaszolt: „Nem tudok azonosulni azzal az immár évszázados értelmiségi hagyománnyal, amely mindig a másik irányzat múltjában keresi a hibát, ott akar rendet tenni. A magam liberális-konzervatív felfogásának megfelelően vallom, hogy a magyar jobboldalnak a szélsőjobboldallal és a szélsőjobboldali hagyományaival van elszámolnivalója.”² A téma körülhatárolásának és feldolgozási módjának problémáiból nem könnyedén, de végül *kivágta* magát a szerző – szóhasználatomat néhol vélelmezhető önkényességgel indoklom. Elismeri, hogy műve nem tekinthető monográfiának, de helyzetét nehezítette egyrészt, hogy ez az irányzat belül nem mutat egységet, másrészt hogy megítélésében sem uralkodik egyetértés. Az előszóban nyújtott útmutatás, vagyis a fennmaradó kutatói és történetírói feladatok felsorolása, valamint a megközelítés miérettjeire adott magyarázatok enyhítik a megválaszolatlan kérdések okozta későbbi hiányérzetet.

A mű felépítésének logikus és gondolatvezetésének világos volta kétségtelené teszi, hogy a szerzőnek sikerült igazolnia, amit igazolni akart. Az előszót követő *Bevezető* előrevetíti az összegző fejezetben megfogalmazott két fontos következtetést („A magyar fajvédelem tehát az *egyik* ága [az összegzés más helyén azt a lényeges tényt is megfogalmazza, hogy többhajtású ága] volt a magyar radikális és szélsőjobboldali mozgalmaknak. Politikai szempontból nem nevezhető igazán jelentősnek, de eszmetörténeti szempont-

ból ennél jóval nagyobb hatást gyakorolt a magyar politizáló közvéleményre.” [217.] Kiemelés az eredetiben.). A mozgalom helyét a fogalmi keretek tisztázásával, a rá vonatkozó historiográfia áttekintésével, eszmetörténeti előzményeinek, illetve sajtójának ismertetésével igyekszik meghatározni. A fogalmi keretek – *Faj, etnikum, nemzet* – olyan absztrakciókra épülnek, amelyek egyfelől tudományos kutatások, illetve egymásnak felelgető diskurzusok tárgyai, másfelől szűkebb-tágabb körű konfliktusok, nemegyszer szélsőségeikig fajuló megnyilvánulások alapjai – mindmáig. Az elméletek és alkalmazásai bonyolult kölcsönhatásainak láncolata rajzolódik ki az olvasók előtt. E nehezen definiálható fogalmak külön nem választása és – ami még nagyobb hiba – objektív kritériummá emelése teszi ködössé a fajvédő gondolatot, de *egykor* hirdetőinek megítélését tovább nehezíti, hogy ezek a tévedések valamilyen mértékben korjellemzők is voltak. A történelem képei nemcsak az ábrázolás tárgyáról, hanem alkotójukról is árulkodnak, ráadásul ezek munkáját a tárgyhoz való viszonyulásukon túl a történetírás céljáról és a történettudomány mikéntjéről formált képzeteik is befolyásolják. A historiográfiai panoráma dinamikájához a két világháború közötti kísérletek, az ellenpólusba lendülő publicisztika, az ideológiai alapon egyszerűsítő marxista történetírás, a – fokozatosan – ennek finomítását célzó tanulmányok, a modern szemléletű monográfiák, valamint a legújabb keletű feldolgozások mind hozzájárultak egynéhány ecsetvonással. A fogalmi és a historiográfiai áttekintéseket a könyv végén található nagy ívű bibliográfiai esszé első két része teszi teljessé. A magyar fajvédő gondolat előzményeinek bemutatása után a fajvédő sajtó adatait oly töményen tárja az olvasó elé a szerző, hogy első koncepcióját sejteti ezáltal, melyet – maga is megrettenve a „lexikális tényhalmazhoz, egy antikvárius érdeklődésű aktakuc vagylatos fogalmazványához” (8.) hasonlító végeredménytől – elvetett.

Az ideológia, a politikai párt, a mozgalom és a sajtó négyesére épülő első – az előbb részben idézett okból elvetett – koncepciójának kivitelezésével elégedetlen Gyurgyák végül egészen másként bontja ki azt a szemléletmódot, amelyet szerinte adathalmazok nem érzékeltet-

hetnek kellőképpen. Így a bevezető és az összegző fejezeteket nyolc tartalmi egység kapcsolja össze: ezek egyéneken, a magyar fajvédő gondolat hét – egymástól több tekintetben eltérő – képviselőjén, illetve egy szélesebb csoporton keresztül közelítenek a vizsgálat tárgyához. Választottaihoz egy-egy szerepet társít: Szabó Dezsőt prófétának, Bangha Bélát sajtóapostolnak, Méhely Lajost tudós zoológusnak, Gömbös Gyulát a mozgalom politikusának, Bajcsy-Zsilinszky Endrét a mártírjának, Lendvai Istvánt költőjének és publicistájának, Milotay Istvánt sajtómunkásának és végül egy szélesebb társaságot – élükön Héjjas Ivánnal és Prónay Pállal – végrehajtóknak és mozgalmároknak nevezi. Életrajzaikat a bibliográfiai esszében vázolja fel, nem egy esetben a magyar történetírás adósságai közé sorolva a komoly biográfiát. A főszövegben, az alanyok gondolkodásmódjának elemzésében nem a róluk szóló, hanem a tőlük származó irodalmat vette alapul; ahogy ő fogalmaz: párbeszédet folytatott velük.³ Nem mondhatni, hogy a szerző hűtlen lenne önmagához: előbbi munkáiban is nagy szerepet kaptak az egyéni szemléletmódok az egyes irányzatok összefüggéseiben. Csak az utolsó fejezet érint kollektívumot, a mozgalom ideológusaitól elválasztható – kölcsönzöm a szerző által is kölcsönzött kifejezést – „borzalmas tagságot”, akiket nem hoz személyes közelségbe; ízlésüket, vágyait, céljaikat egy brosúrán, illetve egyesületeik intézménytörténetének felvázolásán keresztül próbálja megragadni. Igaz, ennek nem annyira a látószögváltás állhat a háttérben, hiszen itt is bemutat két domináns személyiséget, Héjjas Ivánt és Prónay Pált, hanem inkább az, hogy hálóján – „beszélgetőpartnerek” halászatokor – nem szoktak fennakadni a kishalak. Megjegyzendő, az általa használt forrástípusok nem is igazán teszik lehetővé az átlagemberekkel folytatott „párbeszédet”.

Felmerül a kérdés, hogy az eredményt mennyiben határozza meg a személyiségek összeválogatása. Ha cáfolni akarja a jobboldali radikális mozgalmakról Lévai Jenő által erősen befolyásolt és a marxista történetírás által megszilárdított egybemosó vélekedést, miért tekinti egyértelműnek, hogy kikre terjeszti ki a mérítési közeget? Ha a szerzőnek az a célja, hogy kimutasson egy sajátos gondolkodási módot – árnyalataival és eszköztárával

gyakran nagyon is különböző változataival együtt –, amely alapján valaki mégiscsak fajvédőnek tekinthető, nem érdektelenek a szelekció kritériumai. Ezek nem derülnek ki egyértelműen, tény azonban, hogy a legszembetűnőbb hiányosságokról szót ejt: ilyen elsősorban a fajvédő és a népi mozgalom összefüggéseinek feltárása – ez és a hozzá hasonló kérdések részletes elemzése, mint írja, szétfeszítette volna a tanulmány kereteit. Ha ez így van is, úgy találok, még egy kis feszegetés nem vált volna kárára.

A megszabott keretek között elvégzett munkának irányt adnak a kiválasztott alakokhoz társított szerepek. Nem egységes kérdések szerint veszi górcső alá őket, de – az érzékeltetés neki fontos eszköze – éppen ettől válik láthatóvá az eszme szerzeteágzó volta. „A magyar fajvédelmen belül szociológiai, politikai és ideológiai szempontból halványan, alig kivehetően kirajzolódik egy ébredő (ÉME, MOVE), egy fajvédő (a Fajvédő Párt körül csoportosuló társaság) és egy radikális keresztényszocialista irányzat. De a hangsúlyt alkalmasint az *alig kivehetőenre* kellene helyezni, ugyanis nagy az átfedés az egyes csoportok és személyi körök között, ideológiai szempontból pedig még nagyobb a kavarodás, hogy ne mondjam, zűrzavar. Ez a bonyolult, összekuszált ideológiai, politikai és szociológiai kép éppenséggel az egyik legfontosabb jellemzője a magyar fajvédelemnek.” (213. Kiemelés az eredetiben.) A szellemi portrékban nem szisztematikusan, de észrevehetően kirajzolódnak olyan egymást metsző kérdéskörök, amelyek mentén az idézett megállapítás alátámasztható: az egyes ideológusok mit értenek a faj fogal-

mán, kiket tekintenek magyarnak, kiknek tekintik a zsidókat, milyen elképzeléseik vannak a magyar–zsidó (vagy keresztény–zsidó) kapcsolatokról, milyen eszköztárral élnek, és mitől várják a zsidókérdés megoldását. A harmadik bekezdés elején idézett két következtetésből az elsőhöz hozzájárul továbbá az egyes személyiségeknek a németekhez és a nemzetiszocializmushoz való viszonyulása, a másodikhoz pedig konfliktusaik az intézményesülő fajvédelemmel.

Zárásképpen egy gondolat erejéig visszatérek az első bekezdésbeli idézethez: úgy vélem, Gyurgyák János szellemi viaskodásához – amelyről nehezemre esik elhinni, hogy valóban a végére ért ezzel a kötettel – hasonló belső küzdelemre sokunkat szorítanak a nézeteink felülvizsgálására, kötődéseink eredetének kutatására, tévhiteink bontására, az idegenséggel szembeni helyes magatartás keresésére készítő jelenségek. A recenzió címében Illyés Gyula *A faj védői (Új versek, 1961)* versének egy fél sorát parafrázálom. Ez a vers a népi író részéről egyfajta (utólagos) állásfoglalás: azt szemlélteti, hogy a „faj” legjobbjai összességükben sokszínűek, egyenként idegennek tartott külső vonásokat hordoznak magukon, és „*belül épp ettől oly más s pompás a gyuromány! mit kelt örök kovászdod, páratlan Tekenő!*” Gyurgyák János nem szokta elmulasztani, hogy a maga nemzedékéről néhány – többnyire csalódott – szót szóljon. Arra gondolva, hogy újabb nemzedékek vannak felnövőben, én kérdőre fordítanám a vers utolsó sorában a névmást: mit kelt örök kovászdod, páratlan Tekenő?

Izsák Anikó-Borbála

■ **JEGYZETEK**

1. Az első kötetről Ungváry Krisztián fogalmazott meg komoly kritikát (*Kerülve kellemetlen kérdéseket. Magyar Narancs* 2001. 22.), a második kötetéről írott recenzióikban Rainer M. János (*Elvesztett nemzedék – és ami utána következik. Mozgó Világ* 2008. március), illetve Trencsényi Balázs (*Vesztes csapaton ne változtass! Magyar Narancs* 2008. 12.) mutatnak rá olyan pontokra, amelyekben a Gyurgyákétól különbözik a véleményük. A recenziók a világhálón elérhetőek.

2. *Teremtettünk-e igazságosabb és élhetőbb világot?* Heti Válasz Online 2013. január 2.

3. Uo.